



Ύστερη Βυζαντινή Περίοδος (1081-1453)

Μέρος Β': Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου (1204-1453)

Ενότητα 7. Η κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας
και η προσπάθεια ανασύστασής της (1204-1261)

Ελισάβετ Χατζηαντωνίου
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας



Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.



Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.



Περιεχόμενα ενότητας

- I. Η Δ΄ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ
- II. Η ΠΟΛΙΤΙΚΟ-ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΝΙΚΑΙΑΣ - ΗΠΕΙΡΟΥ
- III. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΚΑΙ ΗΓΕΜΟΝΩΝ 1204-1261
- IV. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1204-1261





I. Η Δ΄ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

- A. Η οργάνωση της Δ΄ σταυροφορίας (1202-1204) και η εκτροπή του στόχου της
- B. Πρωταγωνιστικά πρόσωπα και σημαντικοί παράγοντες για την εκτροπή του στόχου της Δ΄ σταυροφορίας
- Γ. Οι συνέπειες της άλωσης του 1204

A. Η οργάνωση της Δ΄ σταυροφορίας (1202 - 1204) και η εκτροπή του στόχου της (1/2)

- **κήρυξη νέας σταυροφορίας από τον πάπα Ιννοκέντιο Γ΄** – στόχος η κατάληψη της Αιγύπτου και η απελευθέρωση των Αγίων Τόπων
- **επιφανείς Λατίνοι φεουδάρχες:** συγκροτούν τις χερσαίες δυνάμεις
 - Λομβαρδός/Ιταλός Βονιφάτιος Μομφερρατικός, Φλαμανδός/Βέλγος Βαλδουΐνος της Φλάνδρας, Φράγκος/Γάλλος Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουΐνος κ.ά. – όχι συμμετοχή Δυτικών βασιλέων
- **Βενετοί:** μεταφέρουν τις σταυροφορικές δυνάμεις έναντι αμοιβής και συμμετέχουν με τις ναυτικές τους δυνάμεις
- **αφορμή - «νομιμοποίηση» για την εκτροπή του στόχου:** η αποκατάσταση του έκπτωτου Ισαακίου Β΄ Αγγέλου, που είχε ανατραπεί από τον αδελφό του Αλέξιο Γ΄
 - ο γιος του Ισαακίου Αλέξιος απηύθυνε έκκληση στους σταυροφόρους για στρατιωτική βοήθεια, υποσχόμενος μεγάλα οικονομικά ανταλλάγματα – αδυναμία συγκέντρωσης του ποσού – βαριά φορολόγηση – συμπλοκές Βυζαντινών πολιτών και στρατιωτών με Λατίνους στρατιώτες – λαϊκή αντίδραση



A. Η οργάνωση της Δ΄ σταυροφορίας (1202 - 1204) και η εκτροπή του στόχου της (2/2)

- **αφορμή - «νομιμοποίηση» για την πολιορκία-άλωση:** λαϊκή στάση – ανατροπή και δολοφονία του νόμιμου αυτοκράτορα Αλέξιου Δ΄ Αγγέλου/συμμάχου των σταυροφόρων από τον Αλέξιο Ε΄ Δούκα (Μούρτζουφλο)
- **άλωση της Κωνσταντινούπολης (13 Απριλίου 1204):** σφαγές και αγριότητες σε βάρος των *σχισματικών* Γραικών/Ελλήνων – καταστροφή και απόσπαση μνημείων και έργων τέχνης (γνωστή περίπτωση το τέθριππο άρμα στη βασιλική του Αγίου Μάρκου / Βενετία) – προσφυγικό κύμα Κωνσταντινουπολιτών προς τις επαρχίες
- ***partitio Romaniae:*** συμφωνία σταυροφόρων και Βενετών για τη διανομή των εδαφών της αυτοκρατορίας



Β. Πρωταγωνιστικά πρόσωπα και σημαντικοί παράγοντες για την εκτροπή του στόχου της Δ' σταυροφορίας

- **πάπας Ιννοκέντιος Γ΄**: αρχικά αντέδρασε στην εκτροπή του στόχου – τελικά αποδέχτηκε και νομιμοποίησε την κατάσταση ως μια εξέλιξη σύμφωνη με τη θεία βούληση για ένωση των εκκλησιών
- **δόγης Ερρίκος Δάνδολος**: επηρέασε αποφασιστικά την απόφαση για εκτροπή του στόχου – επιθυμία των Βενετών για οικονομική και πολιτική επικράτηση στην ανατολική Μεσόγειο
 - η ανάγκη για συχνή ανανέωση των προνομίων τους, οι διώξεις του 1171 και 1182 και το αντίβαρο των Γενουατών και Πιζαίων που χρησιμοποιούσαν ενίοτε οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες τους έκαναν να επιζητούν μια πιο μόνιμη λύση για την προώθηση των συμφερόντων τους – βλ. ενότητα 6
- **Βονιφάτιος Μομφερρατικός**: στρατιωτικός αρχηγός των σταυροφόρων – ικανός και φιλόδοξος, ήλπιζε στην ανάδειξή του σε αυτοκράτορα
- **αντιβυζαντινά αισθήματα (*perfidia Graecorum*· βλ. ενότητα 3)**: η αύξουσα εχθρότητα της Δύσης προς το Βυζάντιο μετουσιώθηκε σε κατακτητικό σχέδιο



Γ. Οι συνέπειες της άλωσης του 1204 (1/3)

- **ανατροπή εδαφικού-πολιτικού καθεστώτος**
 - κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ίδρυση φεουδαρχικών λατινικών κρατών και ελληνικών κρατών
- **αλλαγές σε πολιτικό-ιδεολογικό επίπεδο**
 - εγκαταλείπεται η αρχή της οικουμενικότητας της αυτοκρατορίας → στόχος πλέον η ανασύσταση του βυζαντινού του κράτους και η αποκατάσταση της ενότητας του βυζαντινού κόσμου
- **αλλαγές σε πολιτιστικό-ιδεολογικό επίπεδο**
 - όξυνση του χάσματος μεταξύ των Βυζαντινών και των Λατίνων (αυξανόμενη πολιτική, θρησκευτική και πολιτισμική αποξένωση από τη Δύση)
- **ταύτιση της διωκόμενης ορθοδοξίας με τη βυζαντινή αυτοκρατορία**
→ **αύξηση του πολιτικού ρόλου της εκκλησίας**



Γ. Οι συνέπειες της άλωσης του 1204 (2/3)

α. Τα φεουδαρχικά κράτη των σταυροφόρων

- λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης, υπό τον Βαλδουΐνο της Φλάνδρας
- λομβαρδικό κράτος της Θεσσαλονίκης, υπό τον Βονιφάτιο Μομφερρατικό (με υποτελή δουκάτα, μαρκιωνίες, βαρωνίες: από τη Μοσυνόπολη έως την Αργολίδα)
- πριγκιπάτο της Αχαΐας, υπό τον Γοδεφρείδο Βιλλεαρδουΐνο

β. Βενετικές κτήσεις

- νησιωτικές περιοχές (Κρήτη, Εύβοια, Ιόνιο) και σημαντικά λιμάνια (Δυρράχιο Μεθώνη, Κορώνη) και υποτελές δουκάτο Νάξου ή Αρχιπελάγους (Αιγαίου)

γ. Τα ελληνικά κράτη που ιδρύθηκαν μετά την άλωση

- κράτος της Νίκαιας στη Βιθυνία, υπό τον Θεόδωρο Α΄ Λάσκαρη
- κράτος της Ηπείρου (Άρτα), υπό τον Μιχαήλ Α΄ (Άγγελο) Δούκα

Κέντρα συσπείρωσης του βυζαντινού πληθυσμού και εστίες αντίστασης στις κατακτητικές κινήσεις (Λατίνων, Βουλγάρων, Σελτζούκων)



Γ. Οι συνέπειες της άλωσης του 1204 (3/3)

Άλλες ελληνικές ανεξάρτητες ηγεμονίες (προ της άλωσης)

- αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, υπό τους Μεγάλους Κομνηνούς (Αλέξιο και Δαβίδ, εγγονούς του Ανδρονίκου Α' Κομνηνού)
- κοιλάδα του Μαιάνδρου, υπό τον Μανουήλ Μαυροζώμη
- Σαμψώ (αρχ. Πριήνη, κοντά στη Μίλητο), υπό τον Σάββα Ασιδηνό
- Φιλαδέλφεια, υπό τον Θεόδωρο Μαγκαφά / Μωροθεόδωρο
- Σαμψούντα, υπό τον Θεόδωρο Γαβρά
- Ρόδος, υπό τον Λέοντα Γαβαλά (ca. 1204-1240, αναγνώρισε την επικυριαρχία της αυτοκρατορίας της Νίκαιας το 1225)
- ΒΑ Πελοπόννησος, υπό τον Λέοντα Σγουρό (επέκταση έως τη Θήβα και την Εύβοια, σθεναρή αντίσταση σε Λατίνους)
- ΝΑ Πελοπόννησος, υπό τον Λέοντα Χαμαετό

ίδρυσή τους πριν από την άλωση του 1204 – ένδειξη της εσωτερικής αποσύνθεσης της αυτοκρατορίας επί Αγγέλων – ενσωμάτωσή τους στην αυτοκρατορία της Νίκαιας (εκτός από την αυτοκρατορία της Τραπεζούντας) και στο πριγκιπάτο της Αχαΐας



Λατινικά κράτη και εστίες αντιστάσεως στο Βυζάντιο μετά την Δ΄ σταυροφορία

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Θ΄, επιμ. έκδ. Δ. Ζακουθινός, Αθήνα 1972, σ. 87.



Εικόνα 1. Απεικονίζονται τα ελληνικά και λατινικά κράτη που ιδρύθηκαν μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας το 1204 από τους σταυροφόρους της Δ΄ σταυροφορίας. Αποτυπώνεται επίσης η επεκτατική τάση του βουλγαρικού κράτους, που επωφελήθηκε από την αναστάτωση στην περιοχή. Η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας και τα αυτόνομα ελληνικά κράτη (σε Μικρά Ασία Πελοπόννησο, Ρόδο) είχαν ιδρυθεί ήδη πριν από την άλωση του 1204.

Ύστερη Βυζαντινή Περίοδος (1081-1453)

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας





II. Η ΠΟΛΙΤΙΚΟ-ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΝΙΚΑΙΑΣ - ΗΠΕΙΡΟΥ

- A. Η αυτοκρατορία της Νίκαιας (η αυτοκρατορία *εν εξορία*)
- B. Το κράτος της Ηπείρου και η αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης
- Γ. Νέες αμφισβητήσεις του κράτους της Θεσσαλονίκης προς την αυτοκρατορία της Νίκαιας
- Δ. Οι σχέσεις του δεσποτάτου της Ηπείρου και της αυτοκρατορίας της Νίκαιας μετά το 1230

A. Η αυτοκρατορία της Νίκαιας (η αυτοκρατορία εν εξορία) (1/2)

- **Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρης (1204-1222):**
 - αναγόρευση σε αυτοκράτορα (1206) και στέψη (1207) – συσπείρωση και αναδιοργάνωση των Βυζαντινών προσφύγων και των ντόπιων πληθυσμών – εδραίωση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία
 - ενσωμάτωση των ανεξάρτητων βυζαντινών κρατιδίων της Μ. Ασίας (ως 1209) – ως το 1214 απέσπασαν την Παφλαγονία από την αυτοκρατορία της Τραπεζούντας
 - επιτυχής αντιμετώπιση των Σελτζούκων (σημαντική νίκη το 1211) – σύλληψη του έκπτωτου Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου (που είχε καταφύγει στον γαμβρό του σουλτάνο Καϊχοσρόη Α΄) και αποποίηση του αυτοκρατορικού του τίτλου
 - όχι πάντοτε επιτυχής η αντιμετώπιση του στρατού της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης – ωστόσο, κύριος αντίπαλος των Λατίνων οι Βούλγαροι → επιθυμητή η ειρήνη με τους Βυζαντινούς – καθορισμός συνόρων: Αδραμύττιο - Νικομήδεια (συνθήκη Νυμφαίου, 1214)



A. Η αυτοκρατορία της Νίκαιας (η αυτοκρατορία εν εξορία) (2/2)

- **Ιωάννης Γ΄ Βατάτζης (1222- 1254):**
 - διπλασίασε την έκταση του κράτους της Νίκαιας – καλύτερος έλεγχος της επαρχιακής διοίκησης – έμφαση σε αναδιοργάνωση της οικονομίας – στήριξη των μικρογαιούχων
 - απόσυρση λατινικών δυνάμεων από τη Μ. Ασία (νίκη κατά Λατίνων στο Ποιμανηρό, 1225)
 - κατάληψη των νήσων του ανατολικού Αιγαίου και της Αδριανούπολης (ως 1227)
 - 1246: μεγάλη επιτυχία η ενσωμάτωση της (ήδη αποδυναμωμένης) αυτοκρατορίας της Θεσσαλονίκης (βλ. κατωτέρω)
 - ευνοϊκή για τη Νίκαια η αποδυνάμωση του σουλτανάτου Ικονίου, που υπήχθη στην επικυριαρχία των Μογγόλων (ca. 1243)
- **Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης (1254-1258):**
 - αντιμετώπιση της βουλγαρικής απειλής σε Μακεδονία και Θράκη (1256)
 - κηδεστίες για εξομάλυνση των σχέσεων με Ήπειρο και Βουλγαρία – διατήρηση των εδαφών και του γοήτρου της αυτοκρατορίας – στήριξη των γραμμάτων και των τεχνών – στήριξη των μικρογαιούχων – δυσαρέσκεια των δυνατών



B. Το κράτος της Ηπείρου και η αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης (1/3)

- **Μιχαήλ Α΄ Δούκας (1204-1215):**
 - ιδρυτής κράτους στην Ήπειρο με έδρα την Άρτα, συσπείρωση των Βυζαντινών του ελλαδικού χώρου – εναντίον των Βενετών (απόσπαση: Δυρράχιο, Κέρκυρα), Φράγκων Θεσσαλίας (απόσπαση: Λάρισα)
- **Θεόδωρος Δούκας (1215-1230):**
 - ετεροθαλής αδελφός του Μιχαήλ, επάξιος συνεχιστής του αγώνα:
 - ανακατάληψη εδαφών από Βούλγαρους και Λατίνους σε Θεσσαλία και Μακεδονία (1215-1223)
 - πολιορκία της Θεσσαλονίκης και κατάλυση του λομβαρδικού βασιλείου (1223-τέλη 1224)
 - διπλωματικές επιτυχίες
 - εμπορική συμφωνία με τους Βενετούς (1218)
 - κηδεστία και συμμαχία με τους Σέρβους (1220)



Β. Το κράτος της Ηπείρου και η αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης (2/3)



Εικόνα 2. Απεικονίζονται τα ελληνικά κράτη Ηπείρου και Νίκαιας και η προσπάθειά τους να απελευθερώσουν τα βυζαντινά εδάφη. Ειδικότερα, φαίνεται η εδαφική αύξηση του κράτους της Ηπείρου γύρω στο 1223, λίγο πριν από την ανάκτηση της Θεσσαλονίκης.



J. Haldon, The Palgrave atlas of Byzantine history, Hampshire - New York 2005, χάρτης 9.3 (επεξεργασμένο απόσπασμα).



B. Το κράτος της Ηπείρου και η αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης (3/3)

- **μετασχηματισμός του κράτους της Ηπείρου σε αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης (με την αναγόρευση [1225/26] και στέψη [1227] του Θεόδωρου Δούκα)**
 - **ιδεολογικο-πολιτική ρήξη με Νίκαια**

αμφισβήτηση της αυτοκρατορικής εξουσίας του Θεόδωρου Λάσκαρη – εξέλιξη στην πολιτική θεωρία των Βυζαντινών: δυνατότητα ύπαρξης δύο αυτοκρατόρων και δύο αυτοκρατοριών προσωρινά (έως την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης)
 - **εκκλησιαστικό σχίσμα**
 - Νίκαια: αμφισβήτηση της νομιμότητας των νέων αρχιερέων του κράτους της Ηπείρου και σύγκρουση με τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδος Κων/νο Χωματηνό λόγω τέλεσης της στέψης του Θεόδωρου Δούκα (η στέψη: παραδοσιακό πατριαρχικό δικαίωμα)
 - Ήπειρος: αμφισβήτηση νομιμότητας του πατριάρχη Νικαίας
 - **πολεμική ρήξη**: κατά την προέλαση στη Θράκη ο Θεόδωρος Δούκας απέσπασε την Αδριανούπολη (1227/8) από το κράτος της Νικαίας



B. Το κράτος της Ηπείρου και η αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης (4/4)

- **μάχη της Κολοκοτνίτσας (1230):**
 - σύγκρουση του κράτους της Θεσσαλονίκης με τη Βουλγαρία (για διασφάλιση των νώτων, προτού γίνει η κίνηση κατά της λατινικής αυτοκρατορίας) – αιχμαλωσία του Θεόδωρου Δούκα
- **διάσπαση του κράτους της Θεσσαλονίκης**
 - Μανουήλ Δούκας, δεσπότης Θεσσαλονίκης (1230-1237)
 - Μιχαήλ Β΄, δεσπότης Ηπείρου (1230-1271)
 - αποκατάσταση σχέσεων της εκκλησίας των δυτικών επαρχιών με το πατριαρχείο Νικαίας (1232/3)



Γ. Νέες αμφισβητήσεις του κράτους της Θεσσαλονίκης προς την αυτοκρατορία της Νίκαιας

- απελευθέρωση Θεόδωρου Δούκα και αυτοκρατορική αναγόρευση του γιου του Ιωάννη Δούκα (1237)
- αναγνώριση της επικυριαρχίας της Νίκαιας από τον Ιωάννη Δούκα (1242), υποβιβάζεται σε *δεσπότης*
- πλήρης ενσωμάτωση του κράτους της Θεσσαλονίκης στη Νίκαια (1246)



Δ. Οι σχέσεις του δεσποτάτου της Ηπείρου και της αυτοκρατορίας της Νίκαιας μετά το 1230

- **Μιχαήλ Β΄ Ηπείρου, δεσπότης (1230-1271):** το κράτος της Ηπείρου = *δεσποτάτο*
- **εκστρατεία κατά της Θεσσαλονίκης (1251):** άκαρπη προσπάθεια
- **αναγνώριση της επικυριαρχίας του Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη (1252) και κηδεστία (1256)**

ΩΣΤΟΣΟ

- **«αποστασία» του Μιχαήλ Β΄:** εδαφική επέκταση ως τον Αξιό (1257-1259)
- **αντιβυζαντινή συμμαχία:** Σέρβος ηγεμόνας Ούρεσης Α΄, Μανφρένδος Σικελίας, Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος Αχαΐας και Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου
- **ήττα του «αποστάτη» στη μάχη της Πελαγονίας (1259)**
- **ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από την αυτοκρατορία της Νίκαιας (25 Ιουλίου 1261):** κατάλυση της λατινικής αυτοκρατορίας και αποκατάσταση της βυζαντινής αυτοκρατορίας στην παραδοσιακή της έδρα



III. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΚΑΙ ΗΓΕΜΟΝΩΝ 1204-1261

- **Αυτοκρατορία Νίκαιας / δυναστεία Λασκαριδών**
 - Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρης 1204-1222 (αυτοκράτορας από το 1206)
 - Ιωάννης Γ΄ Βατάτζης 1222-1254
 - Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης 1254-1258
 - Ιωάννης Δ΄ Λάσκαρης 1258-1261 (με συναυτοκράτορα, φέροντα τα πρωτεία, τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο 1259-)
- **Κράτος Ηπείρου – αυτοκρατορία Θεσσαλονίκης / Δυναστεία Δουκών**
 - Μιχαήλ Α΄ Δούκας 1204-1215
 - Θεόδωρος Α΄ Δούκας 1215-1230 (αυτοκράτορας Θεσσαλονίκης 1225/6-)
 - Μανουήλ Δούκας 1230-1237 (ως δεσπότης Θεσσαλονίκης) – Μιχαήλ Β΄ Δούκας 1230-1271 (δεσπότης Ηπείρου)
 - Ιωάννης Δούκας 1237-1244 (αυτοκράτορας Θεσσαλονίκης, 1242-1244 ως δεσπότης)
 - Δημήτριος Δούκας 1244-1246 (δεσπότης Θεσσαλονίκης)





IV. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1204-1261

A. Βασικές πηγές

B. Ενδεικτική δευτερεύουσα βιβλιογραφία

A. Βασικές πηγές (1/2)

- Γεώργιος Ακροπολίτης, Χρονική συγγραφή, έκδ. A. Heisenberg, *Georgii Acropolitae opera*, τ. I, *Historia, Breviarium Historiae Theodori Scutariotae additamenta*, Leipzig 1903, ανατ. Stuttgart 1978.
- Γεώργιος Βαρδάνης: R.-J. Loenertz, *Lettre de Georges Bardanes, métropolitte de Corcyre au patriarche oecumenique Germain II*, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 33 (1964) 87-118.
- Δημήτριος Χωματηνός, Πονήματα διάφορα, έκδ. G. Prinzing, *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, [CFHB 38] Berlin 2002.
- Θεόδωρος Σκουταριώτης, *Theodori Scutariotae additamenta ad Georgii Acropolitae Historiam*, έκδ. A. Heisenberg, Leipzig 1903, επανέκδοση P. Wirth, Stuttgart 1978. Νεότερη έκδοση: *Theodori Scutariotae Chronica*, έκδ. R. Tocci, [CFHB 46] Berlin - New York 2009.



A. Βασικές πηγές (2/2)

- Ιωάννης Απόκαυκος: V. Vasilievskij (έκδ.), *Epirotica saeculi XIII*, *Vizantijskij Vremennik* 3 (1896) 233-299 και N. A. Bees (έκδ.), *Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos*, *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 21 (1971-1974) 57-160.
- Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*, έκδ. J.-L. van Dieten, *Nicetae Choniatae*, *Historia*, τ. I-II, [CFHB 11/1-2] Berlin - New York 1975.

- Godefroi de Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, έκδ. E. Faral, [Les Classiques de l'histoire de France 18] Paris 1938, β' έκδ. 1961.
- *Recueil des historiens des croisades*, Académie royale des inscriptions et belles-lettres (RHC), Paris 1844 κ.ε.
- Robert de Clari, *La conquête de Constantinople*, έκδ. Ph. Lauer, Paris 1924.



B. Ενδεικτική δευτερεύουσα βιβλιογραφία (1/6)

- Angold M., A Byzantine government in exile. Government and society under the Lascarids of Nicaea 1204-1261, Oxford 1975.
- Angold M., The fourth crusade: Event and context, London 2002.
- Βοκοτόπουλος Π. Λ. (έκδ.), Η Τέταρτη Σταυροφορία και οι επιπτώσεις της, Διεθνές Συνέδριο, Ακαδημία Αθηνών 9-12 Μαρτίου 2004, Αθήνα 2007.
- Bon A., La Morée Franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe (1205-1430), Paris 1969.
- Bredenkamp F., The Byzantine empire of Thessaloniki (1224-1242), διδ. διατρ. Johannesburg 1983, Thessaloniki 1996.
- Carile A., Per una storia dell' Impero Latino di Costantinopoli, 1204-1261, έκδ. β', Bologna (1972) 1978.



B. Ενδεικτική δευτερεύουσα βιβλιογραφία (2/6)

- Chapman C., Michel Paléologue restaurateur de l'empire byzantin, Paris 1926.
- Χρυσός Ε. (έκδ.), Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου, Αρτα - Αθήνα 1992.
- Frolov A., Recherches sur la déviation de la IVe Croisade vers Constantinople, Paris 1955.
- Gardner A., The Lascarids of Nicaea. The story of an empire in exile, London 1912.
- Hendrickx B., Recueil d'études sur l'Empire latin de Constantinople, 1204-1261/72. Recueil d'articles 1974-1992, Athènes 1999.
- Hendrickx B., Οι πολιτικοί και στρατιωτικοί θεσμοί της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινουπόλεως, έκδ. β', Αθήνα 1999.
- Herrin J. – Saint-Guillain G. (έκδ.), Identities and allegiances in the eastern Mediterranean after 1204, Aldershot 2011.



B. Ενδεικτική δευτερεύουσα βιβλιογραφία (3/6)

- Karpozilos A. D., *The ecclesiastical controversy between the kingdom of Nicaea and the principality of Epiros (1217-1233)*, [ΚΒΕ - ΒΚΜ 7] Thessalonike 1973.
- Κορδώσης Μ., *Η κατάκτηση της νότιας Ελλάδας από τους Φράγκους. Ιστορικά και τοπογραφικά προβλήματα*, Θεσσαλονίκη 1986.
- Laiou A. (έκδ.), *Urbs capta: la IVe Croisade et ses conséquences*, [Realités byzantines] Paris 2005.
- Langdon J., *Byzantium's last imperial offensive in Asia Minor: the documentary evidence for and hagiographical lore about John III Ducas Vatatzes' crusade against the Turks, 1222 or 1225 to 1231*, New Rochelle N.Y. 1992.
- Λάμπας Ν., *Πολιτική ιστορία του κράτους της Ηπείρου κατά το 13ο αι., (διδακτορική διατριβή)* Θεσσαλονίκη 2007
<<http://invenio.lib.auth.gr/record/76848/files/gri-2007-645.pdf>>



B. Ενδεικτική δευτερεύουσα βιβλιογραφία (4/6)

- Lilie R.-J., Byzanz und die Kreuzzuge, Stuttgart 2004.
- Longnon J., L'empire latin de Constantinople et la principauté de Morée, Paris 1949.
- Μηλιαράκης Α., Ιστορία του Βασιλείου της Νίκαιας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1204-1261), Αθήναι 1898.
- Miller W., Τραπεζούντα. Η τελευταία ελληνική αυτοκρατορία της βυζαντινής εποχής 1204-1461, London 1926 (ελλ. μτφρ. Αθήνα 2002).
- Nicol D., Το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1204-1267), Oxford 1957 (ελλ. μτφρ. Π. Λεύκας, Ιωάννινα 1973).
- Prinzing G., Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204-1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges, [Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität] München 1972.



B. Ενδεικτική δευτερεύουσα βιβλιογραφία (5/6)

- Queller D. E., The fourth crusade. The conquest of Constantinople 1201-1204, Philadelphia 1977, β' έκδ. (– Th. Madden) Pennsylvania 1997.
- Savvides A., Byzantium in the Near East, A.D. 1192-1237, [CBS - BTS 17] Thessalonike 1981.
- Σαββίδης Α., Ιστορία της αυτοκρατορίας των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας (1204-1461), έκδ. β', Θεσσαλονίκη 2009.
- Setton K. M., The papacy and the Levant (1204-1571), Philadelphia 1977.
- Σταυρίδου-Ζαφράκα Α., Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αιώνα. Ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν την αυτοκρατορία, Θεσσαλονίκη 1990, ανατ. 2000.



B. Ενδεικτική δευτερεύουσα βιβλιογραφία (6/6)

- Van Tricht F., The Latin “renovatio” of Byzantium: The empire of Constantinople (1204-1228), [The Medieval Mediterranean 90] Leiden 2011.
- Wolff R. L., Studies in the Latin empire of Constantinople. Collected Studies, (Variorum Reprints) London 1976.



Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων

Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων :

- **Εικόνα 1:** Χάρτης «Λατινικά κράτη και εστίες αντιστάσεως στο Βυζάντιο μετά την Δ΄ σταυροφορία», στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Θ΄, επιμ. έκδ. Δ. Ζακυθηνός, Αθήνα 1972, σ. 87.
- **Εικόνα 2:** Επεξεργασμένο απόσπασμα από τον χάρτη 9.3 «The Fourth Crusade, the Latin empire and the empire of Nicaea», στο: J. Haldon, The Palgrave atlas of Byzantine history, Hampshire - New York 2005, σ. 119.



Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Χατζηαντωνίου Ελισάβετ. «Ύστερη Βυζαντινή Περίοδος (1081-1453). Η κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας και η προσπάθεια ανασύστασής της (1204-1261)». Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://eclass.auth.gr/courses/OCRS408/>.



Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Μη Εμπορική Χρήση - Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».



Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

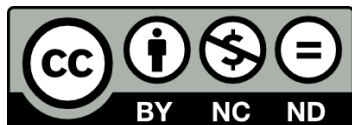
[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>





Τέλος ενότητας

Επεξεργασία: Ομάδα έργου
Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 2015



Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο



ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης



ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ



ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

I. Σημειώματα

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

